

Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΟΥΚΡΑΝΙΑ ΣΤΙΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΜΑΣ ΤΑΞΕΙΣ*

Γιάννης Ζ. Δρόσος
Ομότιμος Καθηγητής
Συνταγματικού Δικαίου
στη Νομική Σχολή Αθηνών

I. Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΣΤΗΝ ΟΥΚΡΑΝΙΑ

Οι γεωπολιτικές συνέπειες και ανακατατάξεις που φέρει η ρωσική επίθεση στην Ουκρανία βρίσκονται, ευλόγως, στο κέντρο της προσοχής, όπως και τα ανθρώπινα δράματα, θάνατοι, τραυματισμοί, υλικές καταστροφές, των οποίων τις ζοφερές εικόνες η σύγχρονη τεχνολογία φέρνει κάθε στιγμή μπροστά στα μάτια μας. Η ρωσική επίθεση όμως, ακριβέστερα η Δυτική αντίδραση σε αυτήν, έχει και μία άλλη πτυχή, όχι τόσο έντονα συζητούμενη, υπαρκτή ωστόσο και ως ζήτημα και ως αντικείμενο δημόσιου διαλόγου: μπορεί η επίθεση της Ρωσίας στην Ουκρανία να θέσει σε δοκιμασία τα δημοκρατικά και φιλελεύθερα θεμέλια του Δυτικού συνταγματικού μας κόσμου.

Η εισβολή, με όλη της την ένταση και αγριότητα, προκάλεσε εύλογα φόβους, αντιδράσεις και μνήμες αποτρόπαιες και επίφοβες. Δεν είναι πάντως η πρώτη φορά άγριου πολέμου στην Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Όσο και αν

δεν μνημονεύεται, δεν απογίγνεται ο 78 ημερών βομβαρδισμός του Βελιγραδίου το 1999, περιλαμβανομένων (αν όχι κυρίως) και πολιτικών στόχων, όπως εγκαταστάσεις ύδρευσης ή ηλεκτροδότησης, ακόμη και πρεσβειών, από Νατοϊκά αεροπλάνα, ούτε οι γενοκτονικοί πόλεμοι ανάμεσα στους λαούς που κάποτε αποτελούσαν τη Γιουγκοσλαβία. Ούτε είναι η πρώτη φορά που χώρα ευρωπαϊκή εισβάλλει και καταλαμβάνει (και συνεχίζει να κατέχει) εδάφη άλλης ευρωπαϊκής χώρας: στην Κύπρο το γνωρίζουν καλά.

Ο πόλεμος όμως που άρχισε με τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία είναι μία μακράν ευρύτερη σύγκρουση. Δεν είναι σύγκρουση εντός του κόσμου μιας έστω απερχόμενης από τον χάρτη ενιαίας κρατικής οντότητας (όπως ο πόλεμος της Γιουγκοσλαβίας), ούτε σύγκρουση εντός των κόλπων ενός γενικά ενιαίου διεθνούς υποσυστήματος (όπως η σύγκρουση Τουρκίας-Ελλάδας και η προέκτασή της στην Κύπρο). Ο πόλεμος στην Ουκρανία δείχνει να παίρνει τα χαρακτηριστικά σύγκρουσης, σε ευρωπαϊκό έδαφος, δύο

* Το παρόν κείμενο είναι τμήμα ευρύτερης προσεχούς δημοσίευσης. Η τεκμηρίωσή του φθάνει στις 08.07.2022.

κόσμων: εκείνου της Ρωσίας με εκείνον της Βόρειας, Νότιας, Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης, των ΗΠΑ και γενικότερα με τον πολιτικό, πολιτισμικό και συνταγματικό κόσμο που εντάσσεται σε αυτό που συμβατικά αποκαλούμε «Δύση». Είναι λοιπόν εύλογο η «Δύση» συνολικά να αντιδράσει, ενισχύοντας με όποιους τρόπους την Ουκρανία, αλλά και εφαρμόζοντας σειρές επί σειρών κυρώσεις και μέτρα με σκοπό την αποδυνάμωση της επιτιθέμενης Ρωσίας. Τα μέτρα που προκύπτουν από τις κυρώσεις αυτές εφαρμόζονται από τα κράτη μας και στις επικράτειές τους και δεσμεύουν τις κυβερνήσεις, αλλά και τους πολίτες των κρατών μας, και γενικά όσους ζουν ή εργάζονται σε αυτά.

Αντικείμενο των γενικού χαρακτήρα σκέψεων που ακολουθούν δεν είναι, επαναλαμβάνω, οι γεωπολιτικές συνέπειες του πολέμου ή η συζήτηση για τα μετά τη λήξη του ενδεχόμενα. Είναι το ζήτημα της συμβατότητας των εφαρμοζομένων στις πολιτείες μας μέτρων για την αντιμετώπιση της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία προς τις θεμελιώδεις αρχές και κανόνες επί των οποίων στηρίζονται οι συνταγματικά οργανωμένες πολιτείες μας, και η κοινωνική μας συμβίωση και οι ατομικές μας ελευθερίες μέσα σε αυτές.

Ας σημειώσω εδώ ότι γενικότερα στις χώρες μας, και ειδικότερα στη χώρα μας, ο μόνος ανεκτός λόγος σχετικά με τον πόλεμο ήταν ο καταγγελτικός της Ρωσίας λόγος. Είναι προφανές ότι η καταγγελία της ρωσικής εισβολής, ο αποτροπιασμός για τις συνέπειές της, αλλά και η φυσική συμπάθεια προς έναν αδύνατο όταν του επιτίθεται ένας ισχυρός δεν μπορούσε παρά να είναι το κυρίαρχο στοιχείο στον δημόσιο λόγο μας για τον πόλεμο αυτό. Τούτο δε και για το ότι η μνήμη της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο το 1974 και η συνεχιζόμενη, παρά τα όσα πολλά και ωραία απεφάνθη επ' αυτού η λεγόμενη διεθνής κοινότητα, κατοχή εδαφών της Κυπριακής Δημοκρατίας από την Τουρκία δεν μας επιτρέπουν καμία άλλη στάση. Όμως κάποια στιγμή αυτός ο καταγγελτικός λόγος κατέλαβε τον χώρο όλου του λόγου. Ερωτή-

ματα για τα αίτια του πολέμου, για ενδεχόμενα βαριά σφάλματα στρατηγικών εκτιμήσεων και ευθύνες και της δικής μας, της Δυτικής πλευράς, ερωτήματα για το πως αντιλαμβανόμαστε μία αποδεκτή από κάθε πλευρά επόμενη ημέρα και επόμενη παγκόσμια συνθήκη σχέσεων ισχύος βέβαια και ανταγωνισμού, αλλά και σταθερότητας, ειρήνης και συνεργασίας, αλλά και ερωτήματα σχετικά με την ακρίβεια των ίδιων των πολεμικών γεγονότων και συμπεριφορών ουσιαστικά δεν μπορούσαν να τεθούν στη χώρα μας. Ακόμη λιγότερο μπορούσαν να τεθούν ερωτήματα σχετικά με τη συμβατότητα των μέτρων που συνεπάγονται οι κυρώσεις κατά της Ρωσίας με τις φιλελεύθερες και δημοκρατικές συνταγματικές μας τάξεις και πολιτικές αρχές. Και αν κάποιος κάτι κάπως ψέλλιζε από τα παραπάνω, αντιμετώπιζε την κατηγορία ότι είναι πέμπτη φάλαγγα των εισβολέων, με τη χρήση μάλιστα χλευαστικά σχετλιαστικώς κατασκευασμένου υποκοριστικού με βάση το όνομα του Ρώσου Προέδρου, ώστε να μην μείνει εκτός χυδαιότητας η κατηγορία. Ο,τιδήποτε πέραν των αλαλαγμών κατά του Πούτιν στάλθηκε στην πυρά, όπως οι μάγισσες του Σάλεμ.

Τελικά αποδείχθηκε ότι ακόμη και η δυνατότητα δημόσιου διαλόγου σε ακραία θέματα στη χώρα μας είναι περισσότερο θέμα ισχύος και λιγότερο θέμα δημοκρατίας: πράγματι, άρχισαν, δειλά-δειλά, να διατυπώνονται, πέραν του καταγγελτικού λόγου, και αυτοτελείς δημόσιες σκέψεις και αναλύσεις και στη χώρα μας. Τούτο όμως όχι πριν αρχίσει να αναπτύσσεται στις ΗΠΑ, στην κοιτίδα της δύναμης που μπορεί αποτελεσματικά να εμποδίσει τη Ρωσία, και μάλιστα σε θεσμικά κέντρα ισχύος όπως η αμερικανική Γερουσία ή οι New York Times, και από πρόσωπα για τα οποία δεν χωρά η παραμικρή αμφιβολία ως προς τις προθέσεις τους όπως ο Henry Kissinger, δίπλα στον καταγγελτικό και ένας αναλυτικός και κριτικός λόγος και διάλογος. Μελαγχολικά σημειώνω ότι η όποια

νομιμοποίηση του όποιου αναλυτικού και κριτικού ελληνικού δημόσιου λόγου για τον πόλεμο στην Ουκρανία δεν ανάγεται στις δημοκρατικές αρχές και διατάξεις της συνταγματικής μας πολιτείας, αλλά στο ότι άλλοι, μεγάλης ισχύος και επέκεινα κάθε πολιτικής υποψίας, άνθρωποι άρθρωσαν τέτοιο δημόσιο λόγο.

Κάτι αντίστοιχο πρέπει να συμβαίνει και με τον νομικό δημόσιο λόγο για τη συμβατότητα των μέτρων κατά της Ρωσίας με τη συνταγματική μας τάξη: δεν πολυμιλούμε για ένα θέμα, που από καιρό αποτελεί αντικείμενο σοβαρής νομικής και ειδικότερα συνταγματικής συζήτησης στη Δύση, και για τον φόβο μήπως ο διάλογος αυτός να γεννήσει υποψίες περί των προθέσεων και καταγγελίες όσων μετέχουν σε αυτόν και τον προωθούν.

II. ΜΙΑ ΕΙΚΟΝΑ ΤΩΝ ΚΥΡΩΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΕΤΡΩΝ ΠΟΥ ΤΙΣ ΣΥΝΟΔΕΥΟΥΝ

Ένα πρώτο κύμα των κυρώσεων αφορά στην αποβολή της Ρωσίας ή στην αναστολή της συμμετοχής της σε οτιδήποτε Δυτικό ή ελεγχόμενο από τη Δύση. Ενδεικτικά: η Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή στις 24 Φεβρουαρίου 2022 καταδίκασε την παραβίαση της Ολυμπιακής Εκεχειρίας από τη Ρωσική κυβέρνηση¹, ενώ στις 25 Φεβρουαρίου «παρότρυνε» όλες τις εθνικές ολυμπιακές ομοσπονδίες να μεταφέρουν τον τόπο διεξαγωγής ή να ακυρώσουν όλες τις αθλητικές εκδηλώσεις που είχαν προγραμματισθεί να γίνουν στη Ρωσία ή στη Λευκορωσία². Την ίδια ημέρα, η European Broadcasting Union (EBU) αποφάσισε ότι «ενόψει της χωρίς προηγούμενο κρίσης στην Ουκρανία, η συμμετοχή της Ρωσίας στον διαγωνισμό [της Eurovision] του τρέχοντος έτους θα αποτελούσε προσβολή για τη φήμη του διαγωνισμού», τό-

νισε πάντως ότι η ίδια είναι «ένας α-πολιτικός («apolitical») οργανισμός τηλεοπτικών σταθμών αφοσιωμένος στην υπεράσπιση των αξιών της δημόσιας υπηρεσίας» και ότι «παραμένουμε αφοσιωμένοι στην υπεράσπιση των αξιών του πολιτιστικού συναγωνισμού («cultural competition»), ο οποίος «προωθεί τη διεθνή ανταλλαγή και κατανόηση, φέρνει κοντά ακροατήρια, εξυμνεί τη διαφορετικότητα μέσω της μουσικής και ενώνει την Ευρώπη σε μία σκηνή»³. Τρεις μέρες αργότερα, στις 28 Φεβρουαρίου 2022, οι Πρόεδροι των FIFA και UEFA ανακοίνωσαν την αναστολή της συμμετοχής όλων των ρωσικών ομάδων, είτε εθνικών αντιπροσωπευτικών συγκροτημάτων είτε club teams από όλες τις υπαγόμενες στις FIFA και UEFA διοργανώσεις «μέχρι νεωτέρας». «Το ποδόσφαιρο», συνέχισε η ανακοίνωση των Προέδρων, «είναι πλήρως ενωμένο στο θέμα αυτό και βρίσκεται σε πλήρη αλληλεγγύη με όλους όσους υφίστανται τις συνέπειες στην Ουκρανία. Οι δύο Πρόεδροι εκφράζουν την ελπίδα ότι η κατάσταση στην Ουκρανία θα βελτιωθεί σημαντικά και γρήγορα, ώστε το ποδόσφαιρο να μπορέσει ξανά να γίνει οδός ενότητας και ειρήνης ανάμεσα στους λαούς»⁴. Στις 16 Μαρτίου 2022 η Ρωσία αποβλήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης⁵.

Παράλληλα με τα παραπάνω, πολιτικής κυρίως σημασίας μέτρα, πάρθηκαν και μέτρα που αφορούν αμεσότερα σε συνταγματικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα και ελευθερίες όσων ζούμε στη Δύση. Περιορίζομαι στην επισήμανση μέτρων προς δύο κατευθύνσεις: τον περιορισμό του προερχόμενου από τη Ρωσία δημόσιου λόγου (ειδήσεων, αναλύσεων και σχολίων) και τη δέσμευση περιουσιακών στοιχείων της Ρωσίας ή Ρώσων πολιτών, τα οποία βρίσκονται στη Δύση. Δεν είναι τα μόνα, είναι όμως πρόσφορα για τα συνταγματικά σχόλια που θα επιχειρήσω.

Όσον αφορά στον περιορισμό του λόγου και

¹ Βλ. [link](#). Η πρόσβαση σε όλες τις παραπεμπόμενες ηλεκτρονικές πηγές έγινε στις 08.07.2022, ημερομηνία μέχρι την οποία και είναι ενημερωμένο το παρόν.

² Βλ. [link](#).

³ Βλ. [link](#) (εγγραφή της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2022).

⁴ Βλ. [link](#).

⁵ Βλ. [link](#).

της πρόσβασης στην πληροφορία. Στον πόλεμο αυτό, ελέω τεχνολογίας, περισσότερο από κάθε άλλη στιγμή της ιστορίας, η στρατηγική χρήση της πληροφορίας, του ψεύδους, της πεποιημένης αλήθειας αλλά και της σιωπής και της αποσιώπησης αποκτούν σημασία που, και αν δεν μπορεί να προκαλέσει άμεσες επιπτώσεις στο πεδίο, δημιουργεί συνειδήσεις, καλλιέργει στάσεις και συμπεριφορές, σφυρηλατεί την ετοιμότητα του μη μαχόμενου στο πεδίο Δυτικού κόσμου μας να συμβάλλει στη μάχη των Ουκρανών κατά των Ρώσων, να αποδεχθεί τις οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες της συμβολής του αυτής και να μετάσχει, και αυτός, στην προσπάθεια να μην εξέλθει η Ρωσία νικητής. Δεν είναι λοιπόν παράλογο να λαμβάνονται και μέτρα περιοριστικά της διασποράς, στις πολιτείες και τις κοινωνίες μας, του λόγου του αντιπάλου – εν προκειμένω της Ρωσίας.

Και πράγματι, πάρθηκαν τέτοια μέτρα. Οι ανακοινώσεις και ειδήσεις που προέρχονται από τη ρωσική πλευρά αποκλείονται από την ευρεία πρόσβαση και διέρχονται –αν και όσο διέρχονται– από τα δυτικά μέσα στην έκταση και με τους τρόπους που εμείς τους το επιτρέπουμε. Οι δικές τους αφηγήσεις και η δική τους τεκμηρίωση (λέξεις, ήχοι, εικόνες) για περιστατικά της σύγκρουσης δεν μας είναι ούτε γνωστές, ούτε προσβάσιμες. Όπως ούτε οι δικές τους αναλύσεις, η δική τους κριτική για τις σχετικές με την Ουκρανία πολιτικές του κόσμου μας, η δική τους εικόνα για τα έργα και τις ημέρες των Ουκρανών μαχητών και πολιτικών ηγετών. Ο λόγος τους για τους φόβους και τις

προσδοκίες τους –ένα ουσιώδες δηλαδή τμήμα των θεμελίων του μεταπολεμικού αύριο– μένει ερμητικά κλεισμένος στα απόρρητα σχήματα κρατικών αναλυτών και policy makers, μεταξύ των οποίων και αρκετοί που δεν είδαν την καταστροφή να πλησιάζει, δεν προβληματίστηκαν μήπως –μήπως– συνέβαλαν στην πρόκλησή της, ή, όταν την είδαν να ξεσπά, ήταν πια πολύ αργά.

Από τις κυρώσεις που έλαβε η ΕΕ περιορίζομαι στην επισήμανση των κυρώσεων κατά 98 οντοτήτων («entities») και 1198 φυσικών προσώπων, οι οποίες «*συνίστανται στην απαγόρευση ταξιδιών και πάγωμα περιουσιακών στοιχείων. Η απαγόρευση ταξιδιωτικών μετακινήσεων εμποδίζει τα άτομα στα οποία αφορά την είσοδο στο έδαφος της ΕΕ ή τη διέλευση από αυτό από ξηρά, θάλασσα ή αέρα. Το πάγωμα των καταθέσεων σημαίνει ότι όλοι οι λογαριασμοί των πληττομένων προσώπων ή οργανισμών που τηρούνται σε τράπεζες της ΕΕ παγώνουν*»⁶. Αντίστοιχες κυρώσεις επέβαλαν και οι Ηνωμένες Πολιτείες⁷.

Η νομική ουσία των παραπάνω κυρώσεων βρίσκεται στον περιορισμό του ιδιοκτησιακού δικαιώματος των παραπάνω προσώπων και του όποιου δικαιώματος σε μετακίνηση είχαν. Τίθενται δηλαδή περιορισμοί σε δικαιώματα των φυσικών και νομικών προσώπων, δικαιώματα τα οποία απελάμβαναν χωρίς τους περιορισμούς αυτούς πριν από την έκδοση του Κανονισμού που τα εισήγαγε⁸.

Στο ίδιο κλίμα κινήθηκαν και ακαδημαϊκές κυρώσεις. Έτσι, η Γερμανική Υπηρεσία Ακαδη-

⁶ Βλ. EU restrictive measures against Russia over Ukraine [link](#).

⁷ Βλ. <https://home.treasury.gov/> (στο λήμμα Russia Ukraine Sanctions), όπου, μεταξύ άλλων, βλ. [link](#).

⁸ Σύμφωνα με το άρθρο 17 του Κανονισμού 269/2014 του Συμβουλίου της 17ης Μαρτίου 2014 σχετικά με περιοριστικά μέτρα για ενέργειες που υπονομεύουν ή απειλούν την εδαφική ακεραιότητα, την κυριαρχία και την ανεξαρτησία της Ουκρανίας (ΕΕ L. 78, 17.03.2014), όπως ισχύει μετά μακρά σειρά τροποποιήσεων, με τελευταία εκείνη που επήλθε με τον Εκτελεστικό Κανονισμό (ΕΕ) 2022/427 της 15.03.2022, ΕΕ L. 871 (βλ. το ενοποιημένο το κείμενο του Κανονισμού σε [link](#), ο Κανονισμός εφαρμόζεται «α) εντός του εδάφους της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένου του εναέριου χώρου της, β) επί αεροσκαφών ή πλοίων που υπάγονται στη δικαιοδοσία κράτους μέλους, γ) σε κάθε πρόσωπο εντός ή εκτός του εδάφους της Ένωσης που είναι υπήκοος κράτους μέλους, δ) σε κάθε νομικό πρόσωπο, οντότητα ή οργανισμό, εντός ή εκτός του εδάφους της Ένωσης, που έχει συσταθεί ή δημιουργηθεί βάσει του δικαίου κράτους μέλους, ε) σε κάθε νομικό πρόσωπο, οντότητα ή οργανισμό για εμπορική οικονομική δραστηριότητα που ασκεί εν όλω ή εν μέρει εντός της Ένωσης.» Θέτει δηλαδή, ο Κανονισμός αυτός περιορισμούς σε δικαιώματα των φυσικών και νομικών προσώπων στα οποία αναφέρεται, δικαιώματα τα οποία απολάμβαναν χωρίς τους περιορισμούς αυτούς

μαϊκών Ανταλλαγών (DAAD) διέκοψε τη δραστηριότητά της σε σχέση με τη Ρωσία. «Δεν μπορούν να υφίστανται φυσιολογικές σχέσεις με ένα κράτος που εξαπέλυσε έναν επιθετικό πόλεμο εναντίον της γειτονικής του χώρας στη μέση της Ευρώπης, ούτε καν σχέσεις εξωτερικής επιστημονικής πολιτικής» («in foreign science policy»), δήλωσε ο Πρόεδρος της DAAD Καθηγητής Joybrato Mukherjee. «Η DAAD αναμένει από τα Γερμανικά Πανεπιστήμια να αναστείλουν όλα τα χρηματοδοτούμενα από τη DAAD προγράμματα και δραστηριότητες με συνεργαζόμενους οργανισμούς στη Ρωσία και τη Λευκορωσία», συνέχισε ο Καθηγητής Mukherjee, για να προσθέσει ότι «γνωρίζουμε ότι αυτό το διάβημα δημιουργεί επίσης αδικίες και επηρεάζει πολυάριθμους ακαδημαϊκούς και φοιτητές που είναι αφοσιωμένοι στις ειρηνικές και συνταγματικές συνθήκες, καθώς και στις σχέσεις καλής γειτονίας», ότι «πολλοί από τους Ρώσους φίλους μας και Ρωσικούς συνεργαζόμενους οργανισμούς απορρίπτουν την επιχείρηση στην Ουκρανία από το βάθος της καρδιάς τους. Ταυτόχρονα όμως, ενόψει του πολέμου πιστεύουμε ότι είναι επιτακτική ανάγκη να επανεξετάσουμε κριτικά την προώθηση των σχέσεων ανταλλαγών με την Ρωσία», για να καταλήξει ότι «η εξωτερική επιστημονική πολιτική πρέπει επίσης να αναρωτηθεί ποια συμβολή μπορεί να έχει στην όλη προσπάθεια της Γερμανικής Κυβέρνησης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης να απομονώσει τη Ρωσία»⁹.

Ο ακαδημαϊκός και επιστημονικός αποκλεισμός προχώρησε και στη συμβολή Ρώσων επιστημόνων στη διεθνή βιβλιογραφία. Έτσι, π.χ., ο κεντρικός εκδότης του περιοδικού *Journal of Molecular Structure* (περιοδικού με περιεχόμενο «νέες δομικές πληροφορίες για όλους τους τύπους χημικών ειδών»¹⁰) ανακοίνωσε μεγαλοπρεπώς ότι οι εκδότες του περιοδικού «δεν αποφάσισαν να εφαρμόσουν κανενός είδους

απαγόρευση άρθρων που θα υποβάλλονταν από Ρώσους συγγραφείς. Αυτό είναι κάτι που ούτε εγώ ούτε οι συνάδελφοί μου θα μπορούσαν να δεχθούν. Οι Ρώσοι συνάδελφοί μας, όπως όλοι οι συνάδελφοί μας από όλο τον κόσμο, είναι άξιοι του μέγιστου σεβασμού μας», ωστόσο, συνέχισε «αποφασίστηκε από τους εκδότες του περιοδικού να μην λαμβάνουν υπόψη χειρόγραφα από επιστήμονες που εργάζονται σε Ρωσικά Ιδρύματα, και τούτο λόγω της εισβολής της Ρωσικής Ομοσπονδίας στην Ουκρανία. Η θέση μας αυτή είναι προσωρινή και ισχύει για όσο οι πρόσφυγες (όποιοι και αν είναι, Ουκρανοί, Ρώσοι ή οποιασδήποτε άλλης εθνικότητας) βρεθούν σε συνθήκες που θα τους επιτρέψουν να επιστρέψουν στα σπίτια, τις εργασίες και τις οικογένειές τους», τόνισε δε ότι το μέτρο «δεν εφαρμόζεται ως προς Ρώσους πολίτες, αλλά ως προς τα ρωσικά ιδρύματα. Δεν εφαρμόζεται καθόλου ως προς Ρώσους επιστήμονες που εργάζονται σε άλλες χώρες, εφαρμόζεται όμως ως προς επιστήμονες άλλης εθνικότητας (όποια και αν είναι αυτή) που εργάζονται για ρωσικά ιδρύματα»¹¹.

Το κύριο άρθρο του ενδεχομένως γνωστότερου στον κόσμο επιστημονικού περιοδικού *Nature* υιοθέτησε πάντως διαφορετική στάση, υπενθυμίζοντας ότι τα όποια μέτρα έμπρακτης καταδίκης της Ρωσίας πρέπει να μην αναιρούν τις αξίες, χάριν των οποίων και νομιμοποιείται η λήψη τους. Έτσι καταδίκασε, με ιδιαίτερα σκληρό λεξιλόγιο τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία («Η βάρβαρη ρωσική επίθεση στην Ουκρανία είναι άδικη και πρέπει να σταματήσει»), και εξέφρασε επίσης με έντονο τρόπο την αλληλεγγύη του στην «Ουκρανική ερευνητική κοινότητα». Απαντώντας όμως σε εκκλήσεις για αποκλεισμό των ρωσικών συμβολών, δήλωσε ότι «όπως και πολλά άλλα περιοδικά θα συνεχίσουμε να εξετάζουμε [consider] χειρόγραφα από ερευνητές από οποιοδήποτε μέρος του κόσμου. Αυτό επειδή νομίζουμε ότι την παρούσα στιγμή

πριν από την έκδοση του Κανονισμού.

⁹ Βλ. [link](#).

¹⁰ Βλ. [link](#).

¹¹ Βλ. [link](#).

ένας τέτοιος αποκλεισμός θα έκανε περισσότερο κακό παρά καλό. Θα διασπούσε την παγκόσμια ερευνητική κοινότητα και θα περιόριζε την ανταλλαγή της ακαδημαϊκής γνώσης [...] Ο κόσμος πρέπει να συνεχίσει να παράγει τη γνώση που απαιτείται για να αντιμετωπίσει και αυτήν και άλλες κρίσεις»¹².

Τελικά, το κύμα αποβολής και η τάση εξαφάνισης της Ρωσίας από παντού στη Δύση φάνηκε να μην έχει σταματημό. Πάλι ενδεικτικά: η Φιλαρμονική του Μονάχου απέλυσε τον κεντρικό διευθυντή της ορχήστρας της Βαλέρι Γκέργκκιεφ, η New York Metropolitan Opera διέκοψε τις σχέσεις της με το θέατρο Μπολσόι, ενώ ορισμένες ορχήστρες αφαίρεσαν έργα ακόμη και του Τσαϊκόφσκι από το ρεπερτόριό τους. Μάλιστα ο Ουκρανός σκηνοθέτης Sergei Loznitsa που συνέστησε στη χώρα του προσοχή στην απαγόρευση Ρώσων καλλιτεχνών αποβλήθηκε από την Ουκρανική Ακαδημία Κινηματογράφου¹³.

III. ΕΙΣΒΟΛΗ ΣΤΙΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΜΑΣ ΤΑΞΕΙΣ;

Δεν είναι παράλογα τα μέτρα που συνεπάγονται οι κυρώσεις. Είναι όμως και συμβατά με όσα μέτρα αυτά καλούνται να προστατεύσουν, δηλαδή τις πληττόμενες από τη ρωσική εισβολή «αξίες» της ελευθερίας, του δημοκρατικού αυτοπροσδιορισμού, του κράτους δικαίου;

Ασφαλώς δεν μπορούμε, αφελώς, να κάνουμε πως δεν κατανοούμε ότι ναι, η ρωσική προπαγάνδα έχει επίπτωση στην πολεμική προσπάθεια και ότι ναι, στη σύγκρουση αυτή δεν είμαστε ουδέτεροι παρατηρητές. Είναι όμως πάντοτε κατανοητό ότι όχι, δεν θέλουμε η ρωσική εισβολή και ο πόλεμος στην Ουκρανία να οδηγήσει σε διακινδύνευση όσα ως «Δύση» έχουμε κατακτήσει ως τρόπους ζωής, ως μορφές και εγγυήσεις των ελευθεριών μας και της υλικής τους υπόστασης. Είναι πάντο-

τε κατανοητό ότι δεν θέλουμε να παρασύρει η ρωσική εισβολή, μαζί με τις καθημερινές εκατόμβες νεκρών, μαζί με τις δημόσιες υποδομές της Ουκρανίας, μαζί με τα σπίτια, τα χωράφια, τους κήπους, τα σχολεία της, τους δρόμους και τις πλατείες στις πόλεις και στα χωριά της, και τις ζωές Ουκρανών και Ρώσων στρατιωτών, και τους δικούς μας, φιλελεύθερους και δημοκρατικούς τρόπους της πολιτειακής μας συμβίωσης που με κόπο, με χρόνο και έχοντας χύσει πολύ, πάρα πολύ αίμα, θεμελιώσαμε τα χρόνια μετά το '45;

Ένας μάλλον διαδεδομένος αντίλογος στα παραπάνω ανάγεται, λιγάκι γρήγορα θα έλεγα, στον πόλεμο του Χίτλερ: μα η χιτλερική «πληροφόρηση» και «προπαγάνδα» έτσι εύκολα και δημοκρατικά ήταν –ή έπρεπε να είναι– ανοιχτή στους Συμμάχους στον Μεγάλο Πόλεμο; Κακώς δεν κυκλοφορούσε ο *Völkischer Beobachter* στο Λονδίνο όταν ήταν ο πόλεμος; Το ερώτημα, αν είναι ειλικρινές, είναι τόσο αφελές που είναι ανάξιο σχολιασμού. Άλλωστε, το 1939, με την έκρηξη του πολέμου, σταμάτησαν, νομίζω, οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ της ναζιστικής Γερμανίας και των Συμμάχων. Δεν συνέχισαν π.χ. οι Βρετανοί να αγοράζουν από τους Γερμανούς του Χίτλερ κάτι αντίστοιχο με το φυσικό αέριο και το πετρέλαιο που σήμερα οι Γερμανοί (και κατά βάση όλοι οι Ευρωπαίοι) εξακολουθούμε να διαπραγματευόμαστε καθημερινά, να αγοράζουμε από τους Ρώσους του Πούτιν –και να το χρυσοπληρώνουμε μάλιστα– χρηματοδοτώντας έτσι τον πόλεμο. Όχι, όσο βάρβαρες και αν είναι οι σφαγές όλων στην Ουκρανία και άγρια και αν είναι η καταστροφή που προκαλεί η ρωσική εισβολή, όσο βολική και αν είναι η προσπάθεια να βρεθούν ή να εφευρευθούν ομοιότητες, αυτός ο πόλεμος –ως τώρα τουλάχιστον– ευτυχώς δεν είναι συγκρίσιμος με τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το θέμα της συνταγματικότητας των μέτρων που συνεπάγονται οι κυρώσεις κατά της Ρω-

¹² Βλ. [link](#).

¹³ Όπως παρατίθεται από την Καθηγήτρια Διεθνών Σχέσεων στο New School της Νέας Υόρκης Nina L. Khrushcheva στο άρθρο της *Don't cancel Russian culture*, σε [link](#) (ανάρτηση της 1^{ης} Ιουλίου 2022).

σίας είναι υπαρκτό και τίθεται. Ένα παράδειγμα: επιτρέπουν οι δικοί μας συνταγματικοί κανόνες να «κατασχέσουμε» τα «παγωμένα» στις τράπεζές μας κεφάλαια, είτε της Ρωσίας είτε Ρώσων; «Freezing is not seizing» απαντά ο Καθηγητής Stephan σε όσους, όπως ο πρύτανης των Αμερικανών συνταγματολόγων ομότιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Χάρβαρντ Laurence Tribe¹⁴, υποστήριξαν ότι τα «παγωμένα» ρωσικά δισεκατομμύρια μπορούν να κατασχεθούν για να χρησιμοποιηθούν για την ανοικοδόμηση της Ουκρανίας¹⁵. Τα ίδια ζήτησε, μιλώντας στο Συμβούλιο Υπουργών Οικονομικών Υποθέσεων της ΕΕ εκ μέρους και της Εσθονίας, Λετονίας και Σλοβακίας, η Λιθουανή Υπουργός Οικονομίας Gintarė Skaistė¹⁶, σε αντιστοιχία με παράλληλες σκέψεις του αρμόδιου για τις εξωτερικές σχέσεις Αντιπροέδρου της Επιτροπής της ΕΕ Josep Borell¹⁷. Η άποψη αυτή πάντως αποκρούστηκε από την Αμερικανίδα Υπουργό Οικονομίας (Treasury Secretary) Janet L. Yellen με το επιχείρημα ότι «αυτό δεν είναι νομικώς επιτρεπτό στις ΗΠΑ»¹⁸. Αποκρούστηκε επίσης από τον Πρόεδρο της Ελβετίας Ignazio Cassis, κατά τον οποίο τα περίπου πεντακόσια δισεκατομμύρια δολάρια «παγωμένων» ρωσικών περιουσιακών στοιχείων στην Ελβετία δεν μπορούν να κατασχεθούν, προβάλλοντας ότι «η προστασία των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων είναι θεμελιώδης σε μία φιλελεύθερη δημοκρατία», ότι «το δικαίωμα της κυριότητας, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία είναι ένα θεμελιώδες δικαίωμα, ένα δικαίωμα του ανθρώ-

που». Δέχθηκε πάντως ότι παρόμοια δικαιώματα «θα μπορούσαν να παραβιασθούν, όπως συνέβη κατά τη διάρκεια της πανδημίας, αλλά μόνο στον βαθμό που υπάρχει μία νομική βάση»¹⁹.

Ο συνταγματικός διάλογος εμβαθύνεται και σε ειδικότερα θέματα. Επιτρέπεται να απαγορευτούν φιλορωσικές διαδηλώσεις στη Γερμανία; αναρωτήθηκε η μεταδιδακτορική συνεργάτις της Ακαδημίας για την ευρωπαϊκή προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο Πανεπιστήμιο της Κολωνίας Paula Fischer²⁰. Η Fischer, με τυπικά γερμανική σχολαστική συνταγματική επιδεξιότητα, επιχειρεί να βρει μια χρυσή τομή: εφόσον το δικαίωμα σε διαδήλωση μπορεί κατά Σύνταγμα να περιορισθεί για λόγους διακινδύνευσης της δημόσιας τάξης, τότε η επιδοκιμασία της εισβολής, νοούμενη ως προτροπή από τους διαδηλωτές προς τη ρωσική κυβέρνηση να συνεχίσει τον πόλεμο, είναι λόγος απαγόρευσης της διαδήλωσης. Όπως και η προβολή του σημείου «Z», δηλωτικού του ρωσικού συνθήματος «Za Pobedu» (=προς τη νίκη), αντιστοίχου του βρετανικού «V» (=Victory, νίκη) του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όχι όμως και το να φέρουν σημαίες της Ρωσικής Ομοσπονδίας (για τις σημαίες των «Λαϊκών Δημοκρατιών» Ντονέσκ και Λουχάνσκ η Fischer διατηρεί αμφιβολίες). Η Fischer αποκρούει ρητά τον «στιγματισμό των ρωσοφώνων», ενώ δεν θεωρεί την αναφώνηση του συνθήματος «Rossija, Rossija» ως κατ'

¹⁴ Βλ. L.-H. Tribe/J. Lewin, *\$100 Billion. Russia's Treasure in the U.S. Should Be Turned Against Putin*. New York Times (15.04.2022). Βλ. επίσης την απάντηση του Tribe στον Stephan, *Does American Law Currently Authorize the President to Seize Sovereign Russian Assets?* (23.05.2022) σε [link](#).

¹⁵ P.-B. Stehan, *Giving Russian Assets to Ukraine – Freezing ins not Seizing* (26.04.2022), σε [link](#). Για την αντίθετη γνώμη βλ. P. Zelikow, *Using frozen Russian assets to rebuild Ukraine. A legal approach to compensate – and save – Ukraine*, σε [link](#) (12.05.2022).

¹⁶ Βλ. Δελτίο τύπου του Υπουργείου Οικονομίας της Λιθουανίας της 24.05.2022, σε [link](#).

¹⁷ Βλ. [link](#) (ανάρτηση της 09.05.2022).

¹⁸ Βλ. Alan Rappoport και David E. Sanger, *Seizing Russian Assets to Help Ukraine Sets Off White House Debate*, New York Times, 31.05.2022 σε [link](#).

¹⁹ Βλ. [link](#).

²⁰ P. Rhein-Fischer, *Z-Symbol, russische Flagge und Georgsband: Was auf prorussischen Demonstrationen verboten werden darf und wann die Rechtsordnung wehrhafter ist als manche Behörde meint*, VerfBlog, 2022/4/27, [link](#) (27.04.2022).

ανάγκη επικρότηση του πολέμου (αφού άλλωστε υπάρχουν Ρώσοι που έχουν εκφραστεί εναντίον του), ούτε φαίνεται να συμφωνεί με την απαγόρευση της ανάρτησης της σημαίας της Σοβιετικής Ένωσης ή του εμβλήματος του Αγίου Γεωργίου –ενός στρατιωτικού εμβλήματος που χρησιμοποιήθηκε από τους Τσάρους, τους Σοβιετικούς του Στάλιν και χρησιμοποιείται και από τους σημερινούς Ρώσους) που επέβαλε η πολιτειακή κυβέρνηση της Νότιας Σαξωνίας «επειδή, στη συγκυρία του πολέμου, αποτελούν σαφώς σύμβολα εδαφικής επέκτασης του ρωσικού κράτους. Τέτοιες παραβιάσεις της δημόσιας τάξης μπορούν να απαγορευθούν βάσει του νόμου περί συγκεντρώσεων»²¹.

Αν στάθηκα στα παραπάνω δύο παραδείγματα, δεν το έκανα τόσο για την ουσία του νομικού επιχειρήματος, όσο για να δείξω ότι μαζί με ό,τι άλλο υπερασπιζόμαστε καταδικάζοντας τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, υπερασπιστές και υπερασπίσιμες είναι και οι φιλελεύθερες και δημοκρατικές αρχές και τρόποι των δικών μας πολιτειακών κατασκευών. Έναντι εξωγενών κινδύνων και απειλών, αλλά και έναντι εσωτερικών τάσεων και ροπών, που χάριν της μεγάλης σκοπιμότητας που είναι η έμπρακτη και αποτελεσματική καταγγελία της ρωσικής εισβολής παραγνωρίζουν την όχι μικρότερη, που είναι οι ελευθερίες μας.

Αυτή την ένταση μεταξύ μείζονος δημοσίου συμφέροντος και συνταγματικών ελευθεριών τη νοιώσαμε με την οικονομική κρίση και τα Μνημόνια, και, σε μικρότερο πάντως βαθμό, με τα περιοριστικά μέτρα για τον κορονοϊό. Για μία έξοχη περιγραφή της έντασης αυτής, σε μία στιγμή μάλιστα πολύ άμεσου δραματικού πάθους, λίγο μετά το τρομοκρατικό χτύπημα στους Δίδυμους Πύργους και ενόψει της εισαγωγής δρακόντειας (και συνταγματικά προβληματικής) αντιτρομοκρατικής νομοθεσίας, προ-

στρέχω ξανά στον Laurence Tribe: «Το αληθινό πρόβλημα δεν είναι πόση ελευθερία να θυσιάσουμε για να αποκτήσουμε ασφάλεια. Είναι το πόσο ικανοποιητικά θα επιτύχουμε την ελευθερία από την τρομοκρατία από όλους τους φανατικούς, αλλοδαπούς ή εγχώριους, που θα προκαλούσαν τον ζώντα ιστό της κοινωνίας μας, περιλαμβανομένου του συνταγματικού συμφώνου που την ενώνει και της δίνει σκοπό. Φανατικοί επιτέθηκαν στο Πεντάγωνο και στο Ομοσπονδιακό Κτήριο στην Οκλαχόμα και γκρέμισαν τους πύργους στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου, σφαγιάζοντας χιλιάδες αθώους. Δεν πρέπει να τους επιτρέψουμε να κατεδαφίσουν και τη δομή του πολιτεύματός μας, που συγκροτείται με τη διάκριση των εξουσιών, η οποία κάνει το πολιτικό και νομικό μας σύστημα –και τις ελευθερίες που αυτό ενσωματώνει– μοναδικό»²².

Ασφαλώς δεν πρόκειται για την ίδια περίπτωση. Όμως, σε βαθύτερο επίπεδο, ίσως να πρόκειται για τον ίδιο πειρασμό ή για ροπή που οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα. Πράγματι, η τάση που θέλει να ξεχάσουμε ότι μπορούμε και να σκεφτόμαστε, και να ενημερωνόμαστε, και να μιλούμε, και να γράφουμε και να ασκούμε τα δικαιώματά μας σχετικά και με τον πόλεμο στην Ουκρανία μόνον ψευδεπίγραφα (ίσως και υποκριτικά) «υπηρετεί» τις δημοκρατικές και φιλελεύθερες αρχές και αξίες του κόσμου μας, ενώ στην πραγματικότητα οδηγεί –αξιοποιώντας τον πόλεμο– στη φαλκίδευσή τους. □

²¹ Βλ. την ανακοίνωση του Υπουργείου Εσωτερικών της Κάτω Σαξωνίας σε [link](#) (08.04.2022).

²² Δήλωση του Laurence Tribe, Tyler Professor Συνταγματικού Δικαίου, Νομική Σχολή του Χάρβαρντ, ενώπιον της Νομικής Επιτροπής της Γερουσίας, 4 Δεκεμβρίου 2001, σε [link](#).